

BAYBURT KÖYLERİNDE TÜRK MİMARİ ESERLERİ

Gönül GÜREŞSEVER - Ara ALTUN

Amacımız, 1967 Ağustos ayında prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın teşviki ile, küçük bir grupla gerçekleştirdiğimiz doğu Anadolu gezisinde inceleme imkânı bulduğumuz, Gümüşane ilinin Bayburt ilçesine bağlı olan Akköyünluların önemli varlık göstermiş oldukları üç köydeki mimarî kalıntıların basit şekilde tanıtılması olacaktır (1).

Demirözü (Kısanta) Bucağının Gökçedere (Pulur) Köyü :

Bu köydeki yapılar bir külliye düzeni içinde toplanmış olarak görünür. (Plân 1).

Cami :

Topluluğun güneydoğusunda yer alan tek kubbeli bir yapıdır. Dıştan, iki renkli düzgün kesme taş işçiliği, tuğla minaresi ve trompları belli olan kubbesi ile dikkati çeker.

Kuzey cephesini son cemaat yeri kaplar. Bu kısım iki yanda da ana mekândan taşar. Bu taşkınlığı, iki yan duvar ve dört basit sütunun taşıdığı üç kubbe ile örtülü mekânın iki yanındaki uzantılar karşılar. Bu uzantılar cepheye dar ve yuvarlak kemerlerle açılan hafif sivri tonozlarla örtülüdür. (Plân 2, resim: 1, 2).

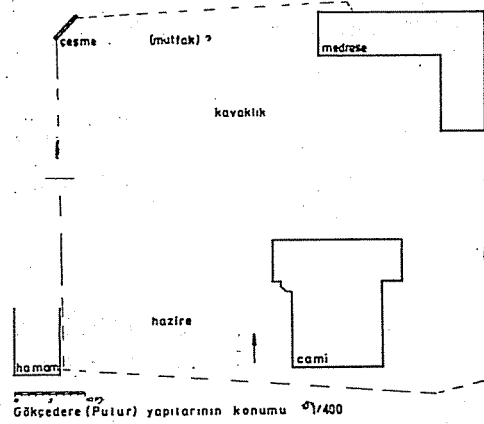
Bu cephede kademeli yuvarlak kemerlerin üzerinde iki kademeli silme ve portal dışında süsleme yoktur.

1) — 1967 de yolları oldukça bozuk durumda bulunan bu köyler : Gökçedere (Pulur), Çayır yolu (Sinur) ve Çatalçeşme (Hınzeverek) köyleridir. Bize gerekli araçları sağlayarak kolaylık göstermiş olan Bayburt Kaymakamlığı'na ve Tugay Komutanlığı ile mensuplarına burada teşekkür ederiz.

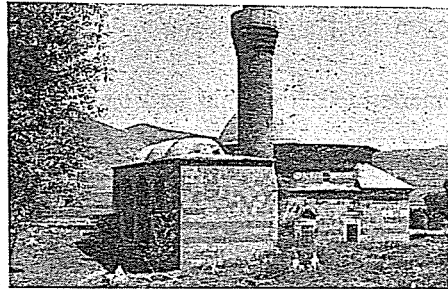
Kare plân gösteren ana mekân ise, dizilişleri yer yer değişik şekiller alan iki renkli taşlarla bu kısmın arkasına gizlenmiş gibidir. Dıştan özellikle yan taraflardan bakıldığında kubbenin ağırlığı yapıya hakim olur. Bugün çinko ile kaplı olan büyük kubbe ve trompların orijinal şekli hakkında bilgi edinmek güçtür. Taşkın son cemaat yerinin arkasında ana mekânın kuzeybatısında yer alan minarenin girişi kuzeydendir. Aşağıdan kısmen yapı duvarları ve kısmen çokgen bir oturtmalıkla başlar ve basit silmenin sınırladığı geçiş kısmı dahil iki renkli taştır.

Bundan sonra düzgün tuğla işçiliğe sahip silindrik gövde kısmı dört sıra stalaktitli şerefe altına kadar devam eder. Üst kısmı orijinal olmayan bir görünüme sahiptir.

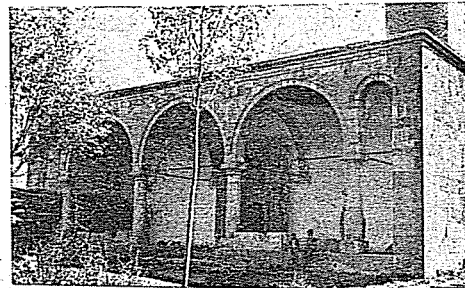
Son cemaat yerinde belirli bir taşkınlık yapan oldukça bozuk durumdaki portal hafif sivri bir kemerle dışa açılır. Alınlığında, iki satırlık nesih yazılı, boyalı kitabesi bulunan kemerin iç yanları dış yüzde olduğu gibi ha-

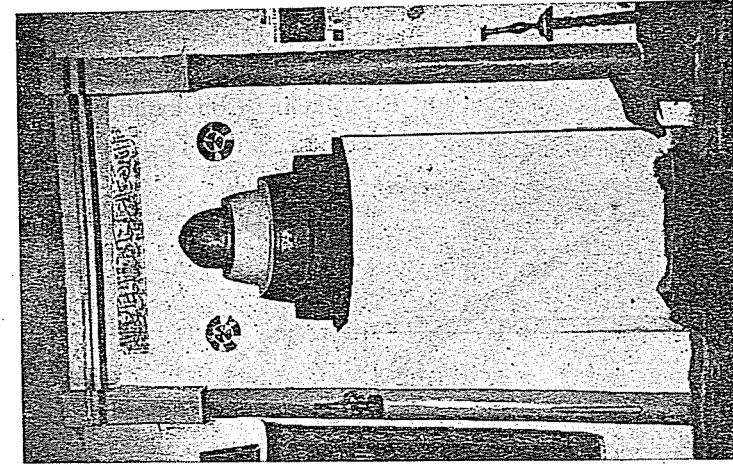
Plân : 1

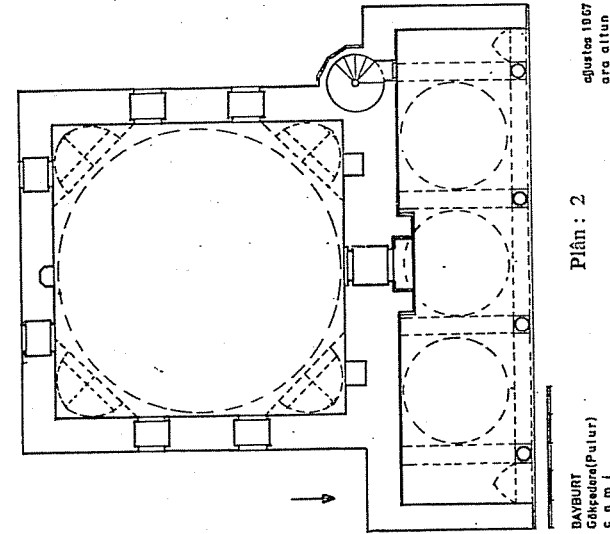
Resim 1. Pular, cami (a. a.)

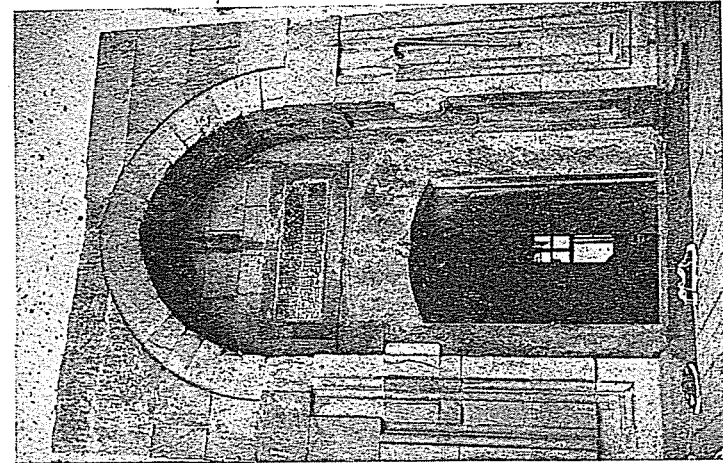
Resim 2. Pular, cami (g. g.)

Resim 4a. Pular, camide mihrap (g. g.)

Resim 4. Pular, camide tromp (g. g.)

Resim 3. Pular, cami portali (g. g.)

fif kaval silmelerin sınırladığı dikdörtgen şeklinde çerçevelerle teşkilâtlandırılmıştır. (Resim 3). Kırmızı ve sarı taşların alternatif olarak dizildiği anlaşılan bu kapı, orijinal şeklini kaybetmiştir. Basık kemerli bir kapıdan ana mekâna giriş verir.

Resim 5. Pulur, camide kitabe (g. g.)

Dıştaki oldukça basık ve kitlevî etkiye karşılık içte, üç cephedeki ikişer pencerenin sağladığı aydınlık ve on metreyi aşan çaptaki kubbenin geniş etkisi ile karşılaşılır. Bugün yağlıboya ile boyalı olup, kademeli şekilde biten basit mihrap nişinin yerinde taş bir mihrabın bulunduğu söylenir. (2) Duvarlarda kasnak hizasındaki hafif sivri kemerli çok yüzeyde nişler dışında içte herhangi bir süsleme yoktur. Kesik trompların köşelerinde köşe taşlarının görülmesi dikkati çekicidir (resim 4).

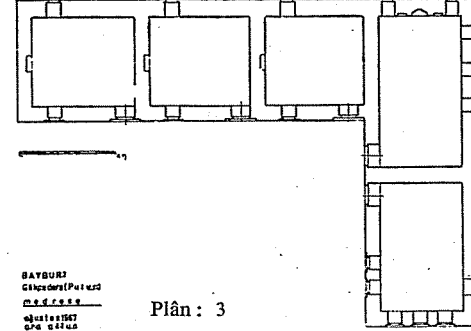
Yukarıda da bahsedildiği gibi yapının girişinde iki satırlık bir kitabe vardır ve bu kitabe bugün için çevredeki diğer yapıların da tarihlenmesine ışık tutacak tek kaynak durumundadır (resim 5).

Bu kitabeden anlaşıldığına göre; yapı Ferahşat bey tarafından H. 923 M. 1517 tarihinde yaptırılmıştır. (3) Akkoyunlu sülâlesinden Ferahşat bey Yavuz Sultan Selim'in Erzincan'a geldiği sırada Otlukbeli yöresinde savaşmakta olan Osmanlı kuvvetlerine önemli yardımda bulunmuş, bunun üzerine sonradan Kanunî'nin de bir temlikname ile tasdik ettiği bir kısım arazi kendisine bağışlanmıştı (4).

2) — Bu taş mihrabın parçaları olduğu söylenen taşlar avluda bulunmaktadır. Ancak, taş mihrabın şekli ve varsa süslemesi hakkında bilgi verebilecek durumdan uzaktırlar.

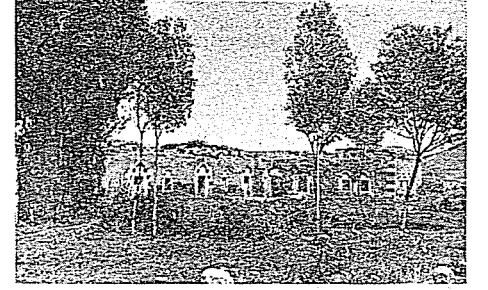
3) — A. Ş. Beygu, Erzurum, tarihi, anıtları, kitabeleri, İst. 1936, s: 252 de kapı üzerindeki kitabenin okunuşu.

4) — Aynı eser... s: 253 de Erzincan Vakıflar idaresinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman Temliknamesi verilir.

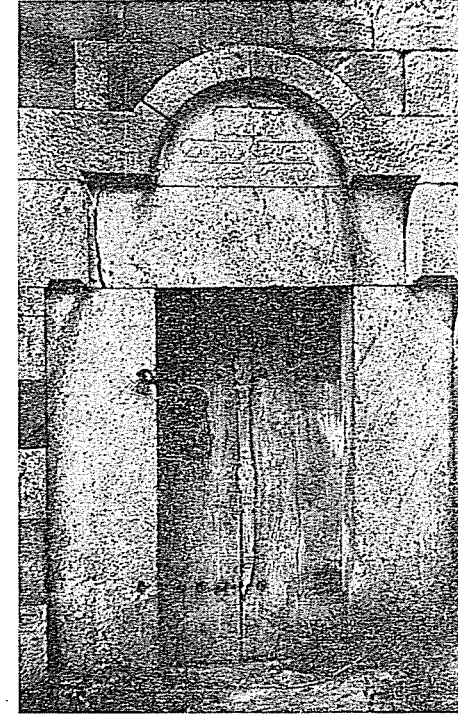

BAYBUR
ÇANÇANLI (Pulur)
1957
1/200

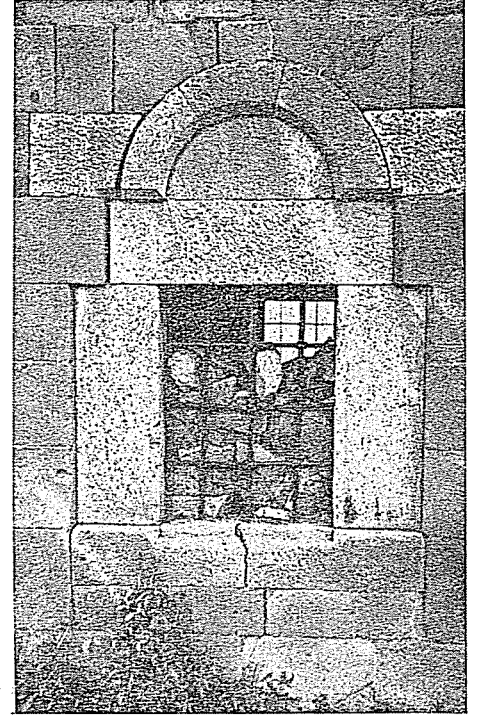
Plân : 3

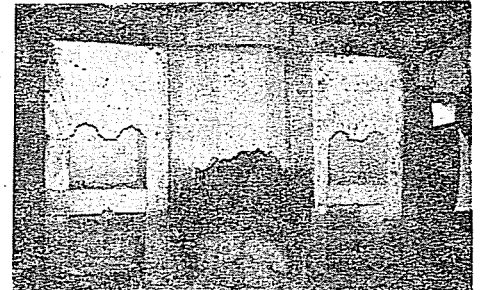
Resim 6. Pulur, medrese (g. g.)

Resim 7. Pulur, medreseden kapı (g. g.)

Resim 8. Pulur, medresede pencere (g. g.)

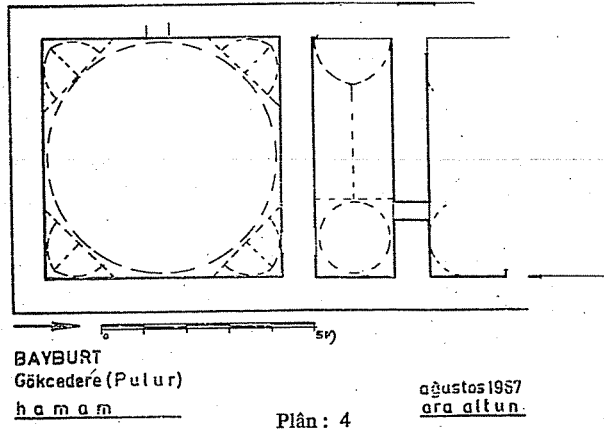

Resim 9. Pulur, medresede ocak (g. g.)

Medrese :

Caminin kuzeyinde yer alan L biçimi tek katlı bir yapıdır. (Plân 3, resim 6). Kuzeyde, doğu-batı doğrultusunda yan yana, ocaklı üç mekânın uzantısını doğuda kuzey-güney doğrultusunda iki dikdörtgen mekân kesmektedir.

Böylece yapı, kuzeydoğu köşesinde bir bakıma avluyu sınırlamaktadır. Güneye ve batıya bakan yüzlerde pencere ve kapıların yapılışında oldukça iyi bir taş işçiliği göze çarpar. Kapılar, üç kademeli, çok yüzeyde nişlerin içine açılmıştır. (resim 7) Kapının üç tarafında geniş, tek parçalı söve taşları bulunur. Üstte ise yarım yuvarlak taş, nişin yuvarlak kemeri ile çerçevesiyle çerçelenmiştir. Alınlık durumundaki bu yarım yuvarlak taşların üzerinde farsça beyitler yer alır (5).

Kuzeydeki üç mekân birer kapı ve birer pencere ile güney cephesine, birer pencere ile de kuzey cephesine açılırlar. Pencereleler de kapıların şekli ni küçük ölçüde tekrarlar (resim 8). Kapılardan birinin ahşap kanatları menteşeleri ve tokmağı ile orijinal görünümündedir.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan kanadın batıya dönük cephesinde iki mekâna giriş sağlayan kapılar, yan yana açılmıştır. Güneydeki mekân batıda iki, güneyde üç pencere ile, kuzeydeki ise doğuda üç, kuzeyde iki pencere ile dışa açılmaktadır. Oldukça geniş ve çok sayıda pencere ile teşkilâtli olan bütün odaların içi iyi aydınlatılmış durumdadır.

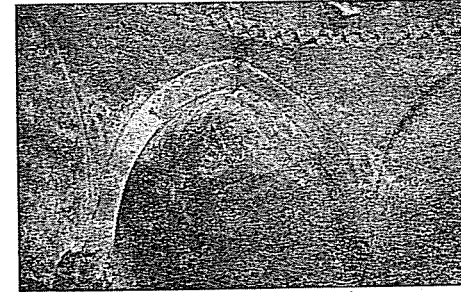
Yapı bugün için toprak damla örtülüdür ve kalan kısımlarında hiçbir başka örtü izine rastlanmaz.

5) — Aynı eser... s: 252 de beyitlerden birinin okunuşu.

Kuzey-güney kanadının kuzey mekânında, kuzeydeki iki pencerenin arasındaki kısımda, beyaz taştan, üç bölümlü, nişli bir ocak yer alır (resim 9).

Cephelerinde, camide de olduğu gibi iki renkli taşların kullanıldığı ve kapılarla pencerelerinin işçiliğine özen gösterildiği anlaşılan yapının toprak damdan farklı bir örtü ile yapılmış olduğu düşünülebilir.

Yapıyı yaptıran aynı aileden Süleyman beydir. Bu doğru ise, yapı H. 1208 M. 1793/4 tarihlerinden kısa süre önce XVIII. yy. sonlarında yapılmış olmalıdır (6). H. 1298 Şevval, M. Ağustos 1881 tarihli bir tapu raporunda (7) ise Bayburt'la ilgili kısımda bu yapılardan «zaviyei camii şerif ve medresei munif gazi Ferahşat bey der kariyei Pulur» şeklinde bahsedilmek-

Resim 10. Pulur, hamam (g. g.)

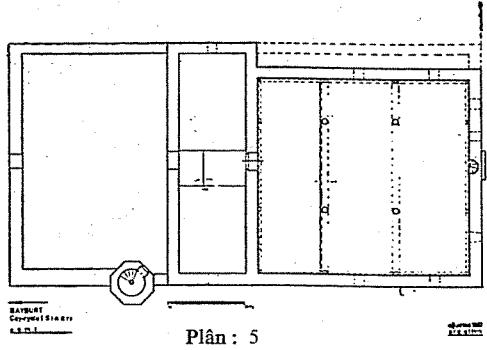
Resim 11. Pulur, hamamda tonoz (g. g.)

- 6) — Süleyman Bey'in Asakiri Mansure binbaşısı olduğu ve H. 1208 de öldüğü Erzurum'da İbrahim Paşa mezarlığındaki taşından anlaşılmaktadır. Aynı eser... s: 251 d. n. (1).
- 7) — İstanbul Tapu dairesinin eski kayıtları arasında bulunan bu rapor, (Evkaf) Vakıflar müfettişi Hüseyin Hüsnü bey tarafından Erzurum Vilâyetine yazılmıştır ve Bayburt'daki bugün mevcut olmayan yapılar hakkında da bilgi vermektedir. Aynı eser... s: 245 ve devamı...

tedir. Bu durumda medrese de Ferahşat bey zamanına (XVI. yy. başı) ait gibi görünmektedir. Bu konu kesinlikle aydınlanmış olmuyor.

Hamam :

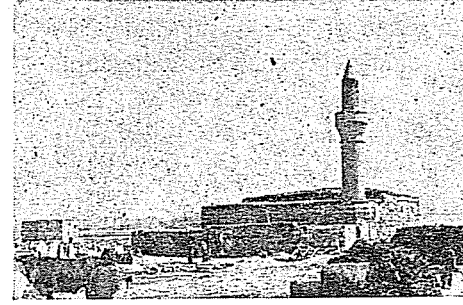
(Plân 4) Topluluğun güneybatı kısmında cami hizasında avlu duvarı kalıntılarının hemen dışında bir hamamın bazı kısımları bugün ahır olarak kullanılmaktadır (8). Kalıntının güneyinde saman deposu olarak kullanılan, tromplu kubbeli kare bir mekân vardır. Etek kısmına kadar yıkık olan kubbenin, geçiş elemanları ile birlikte tuğladan, alt duvarların ise taştan olduğu anlaşılmaktadır. Dikine dizili tuğlalarla meydana gelen hafif sivri kemerli, çok yüzeyde nişler ve kesik sivri tromplarla teşkilâtli geçiş kısmının hemen üstünde kubbe eteğini iki sıra tuğla testere dışından meydana gelmiş friz çevirmektedir (resim 10). Bu mekânın hemen kuzeyinde, doğu kısmı çok küçük bir kubbe ile örtülü, sivri beşik tonozlu, dar bir koridor yer almaktadır (resim 11). Bu kısmın da kuzeyindeki kalıntılar, burada bulunan mekân hakkında bazı ipuçları verebilir durumdadır. Duvarın doğu köşesindeki tuğla pandantif izleri burada küçük kubbeleri bulunan bir mekâna işaretçidir. Bu, klâsik bir hamam halveti de olabilir (9).

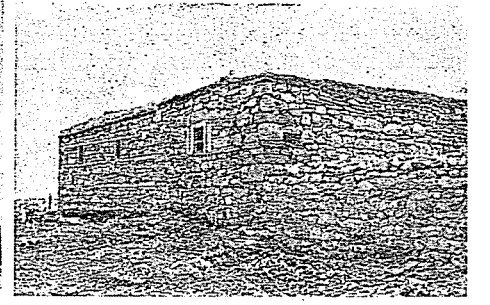
Yapıyı tek başına tarihleyebilecek herhangi bir ipucu yoktur. Topluluğun kuzeybatısında avlu duvarı kalıntılarının hemen dışında yer alan basit çeşmenin arkasında mutfakların bulunduğu ve yolculara yemek dağıtıldığı söylenir ki, bu da bir çeşit imaret olabilir....

Şimdilik, yapıların XVI. yy. başında bir külliye fikri ile hareket edile-

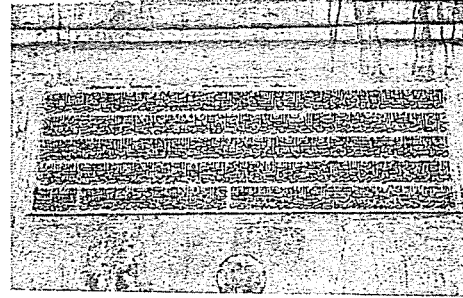
- 8) — Köyde yakın zamana kadar diğer bir hamamın temellerinin bulunduğu, sonradan bunlar üzerine yapıldığı köylüler tarafından söylenmektedir.
- 9) — Gördüğümüz sırada yapının içi saman dolu ve çok karanlık olduğundan mekânlar arasındaki bugün örülü ve çamur sıvalı geçiş kesinlikle seçebilmek kısımlarını da mümkün olmadığından bunlar plânda işaretlenmedi.

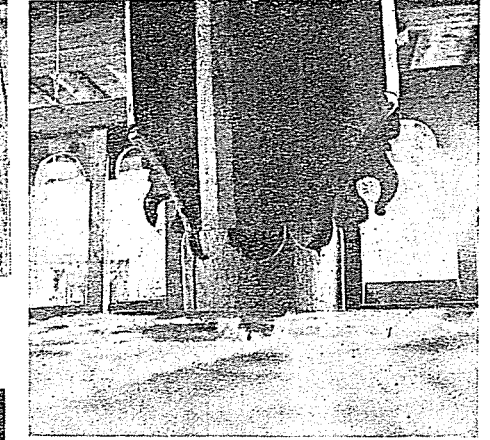
Resim 12. Sinür, cami ve türbe (a. a.)

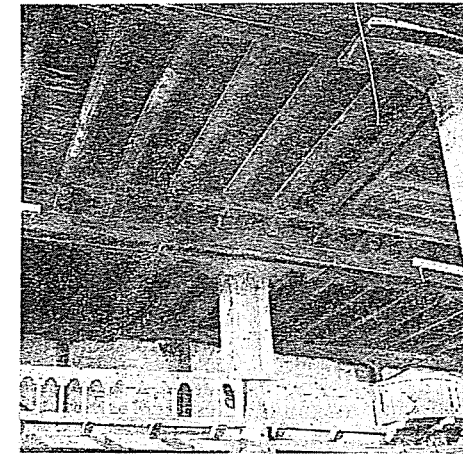
Resim 15. Sinür, cami (g. g.)

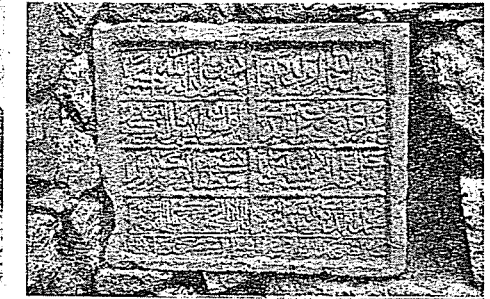
Resim 13. Sinür, onarım kitabesi (g. g.)

Resim 16. Sinür, camide direk (a. a.)

Resim 14. Sinür, camide tavan (a. a.)

Resim 17. Sinür, minare kitabesi (a. a.)

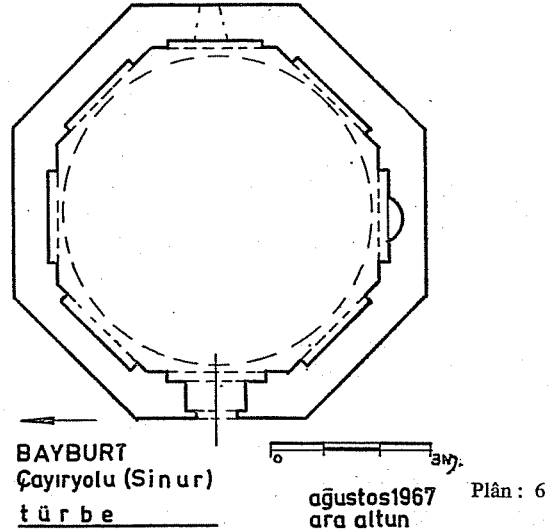
rek toplu olarak mı, yoksa değişik devirlerde ayrı ayrı birbirine yakın olarak mı yaptırılmış olduğu kesinlikle aydınlanamıyor. Bu konuda, bu çevrenin Akkoyunluların belirli merkezlerinden olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Çayryolu (Sinür) Köyü :

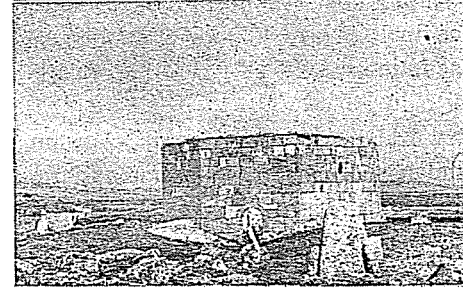
Köyde şimdiki durumda minareli bir cami ve bunun doğusunda kubbesi yıkık bir türbe bulunmaktadır (resim 12).

Cami : (plân 5)

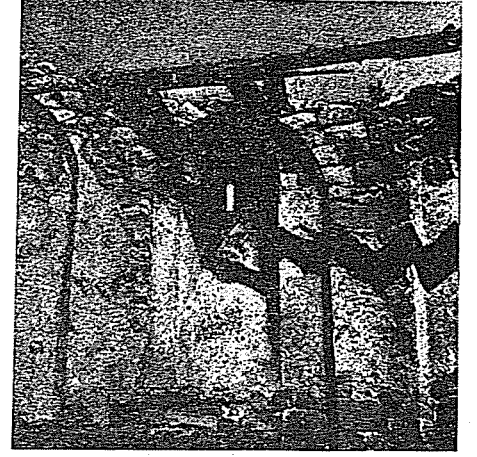
Yakın zamanda örülmüş moloz taş duvarın çevrelediği avlunun güneyinde, moloz taşlı, basit kapılı bir duvarla karşılaşılır. Burası caminin kuzey duvarını meydana getirmektedir. Basit kapıdan içeri girildiğinde, ortası yan kısımlardan 40 cm. kadar daha alçak, enine uzanan bir mekânla karşılaşılır. Bunun üzeri basit toprak damla örtülüdür. İlk girişin tam karşısına rastlayan ikinci girişin üzerinde beş satırlık, oldukça uzun ve çok güzel bir istife sahip Farsça kitabe yer alır (resim 13). Bu kitabenin bulunduğu duvar sıvanmıştır. Kitabe ve kapı etrafında taş işçiliğinden izler görülür.

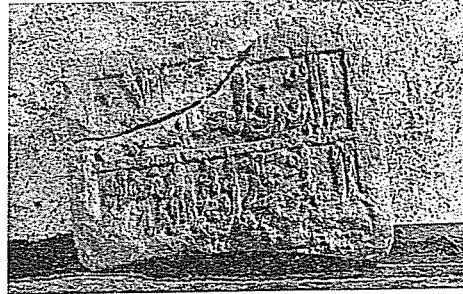
Yapının bugün için ilgi çekici asıl yanı ana mekânıdır. Bu kısım dışarıdan, ilk giriş kısmından biraz daha yüksek bir görünüme sahiptir. Ana mekân dört kalın ağaç direk üzerine enine atkılarla teşkilâtlandırılmış ahşap tavanı ile dikkati çeker. Duvar kenarlarında bu ahşap tavan konstrüksiyonu

Resim 18. Sinür, türbe (a. a.)

Resim 19. Sinür, türbe içi (a. a.)

Resim 20. Sinür, Kutluğ b. kitabesi (g. g.)

küçük direklerle desteklenmektedir. Orta nef, konsollarla bir kademe yükseltilmiş ve bu enine gelişme, ortada, belki de bir aydınlık feneri şeklinde düşünülmüşken bugün kapatılmış bir kısım kesilmiştir (resim 14). Yapının içi ahşap işçiliğinin sadeliği ve temizliği ile dikkati çekmekte, bu durum dış görünüşünün karışıklığı ile çelişmektedir (resim 15). Kalın direklerin üst kısımlarında bölge işçiliğine maledebileceğimiz orijinal şekiller meydana gelmektedir (res. 16). Akkoyunluların kurucularından Tur Ali bey oğlu Fahreddin Kutlug bey'e maledilen yapı (9 a, 9 b) çeşitli değişiklikler ve onarımlar görmüş olmalıdır. Bugün, doğu tarafı duvarı kuzey kısımlardan biraz daha içerden başlamaktadır. Bu, yakın zamanlara ait bir değişmeyi gösteriyor. Yapı asıl büyük tahribi Şah Tahmasb'ın 1548/9 da bu yöreyi yağmalaması sırasında görmüştür. Yukarıda adı geçen beş satırlık kitabe de bu olayı ve ondan sonraki onarımı belirtmektedir. Buna göre; Tahmasb'ın askerleri

9a)— İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu devletleri, Ankara 1937, s. 58.

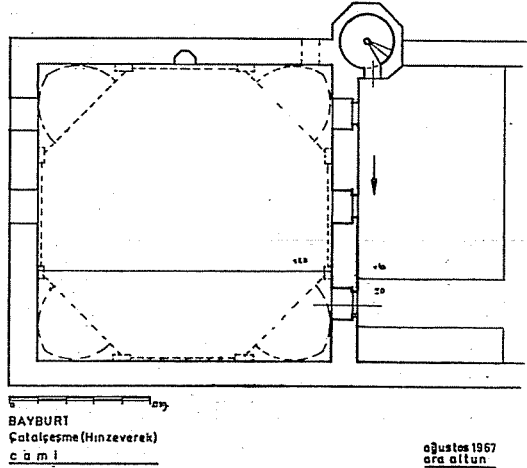
9b)— d. n. (7) de adı geçen Vakıf Raporunda «Zaviye Maa Camii şerif ber evkaf Kutluğ bey der karyei Sinur tabii kazai Bayburt der livai Erzurum» şeklinde Kutluğ bey vakfı olarak görünür...

Anadolu kuvvetlerinin önünden kaçarken bu köyü yakmışlar, daha sonra Mansur'un oğlu Hüseyin yapıyı, evvelce melik Nasreddin'in vakfetmiş olduğu gelirle, Halil oğlu Hüsameddin denetiminde H. 957 M. 1550 de onartmıştır. Kitabeyi yazan ustanın adı, Beyli oğlu Ali'dir (10).

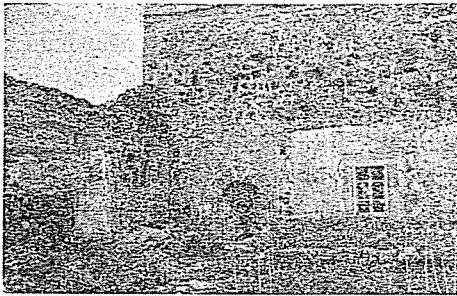
Yapının kuzeybatı köşesinden biraz uzakta olup, yeni avlu duvarının içinde kalan, sekizgen oturtmalık kısmından sonrası düzgün kesme taşlarla şerefeye kadar devam eden oldukça güdük minare geç devre aittir ve kitabesinden H. 1087 M. 1676/7 de yapıldığı anlaşılır (resim 17) (11).

Türbe : (plân 6, resim 18)

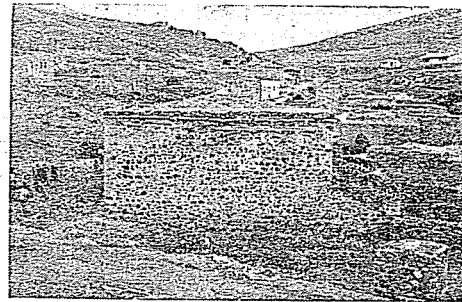
Böylesine karışık ve değişik devreleri olan cami yanında, tarihi kesin-

Plân 7

Resim 21. Hınzeverek, cami (a. a.)

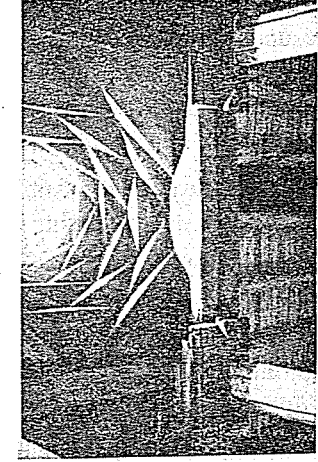
Resim 22. Hınzeverek, cami (a. a.)

10) — A. Ş. Beygu, Aynı eser... s: 257 de kitabenin metni.

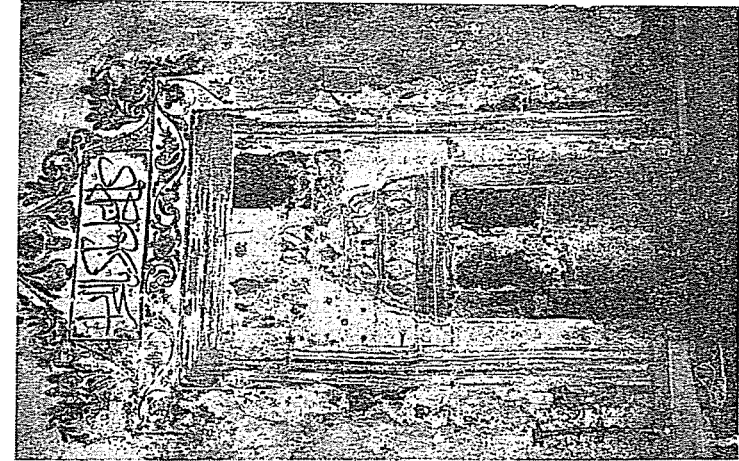
11) — Aynı eser... s: 256 da kitabenin metni.

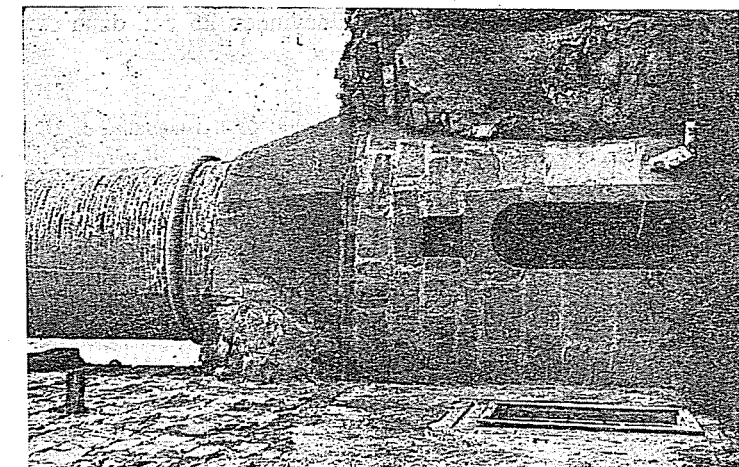
Resim 25. Hınzeverek, tromp (g. g.)

Resim 26. Hınzeverek, kırılıngü kubbe (a. a.)

Resim 24. Hınzeverek, mihrap (g. g.)

Resim 23. Hınzeverek, minare (g. g.)

likle bilinen bir yapı, basit sekizgen görünüşlü türbedir ve caminin 30 M. kadar doğusunda yer alır. Kubbesi yıkık olan yapıda firuze çini süslemeden söz edilmekte ise de bugün hiçbir iz görülmez. Ancak düzgün kesme taş işçiliği, iç yüzlerdeki yüzeyde nişlerle teşkilâtlandırılmış duvarlar, özenle ele alınmış bir mezar anıtı olduğu kanısını kuvvetlendirir (resim 19).

Daha önce burada iken camiye taşınan kırık kitabe parçasından Kutluğ Bey'e ait olduğu anlaşılır (resim 20) (12).

Oldukça hareketli bir hayatı olan ve Trabzon'dan Mardin'e kadar olan bölgede siyasî faaliyet gösteren Kutluğ bey'in 1389 da öldüğü bilindiğine göre (13) her iki yapının da ilk şekilleri ile onun devrinde, XIV. yy. sonlarında yapılmış olduğunu kabul etmek gerekmektedir (14).

Yerli gelenek, her iki yapıyı bağlayan medrese odalarından söz etmekte, ancak bugün bunların varlığına işaret edebilecek herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır.

Çatalçeşme (Hınzeverek) Köyü :

Harap, kubbesi göçmüş durumda, minareli ve son cemaat yeri izleri bulunan tek bir cami vardır. (plân 7, resim 21, 22).

Avlu duvarları kısmen ayakta olan yapının girişi batıdandır. Burada meyilli çatılı bir son cemaat yerine işaret eden bazı izler vardır. Kapı dışında iki pencere açıklığı ve güney köşesinde yapıya bitişik minare bu yönde yer alır. (Resim 23). Kısmen duvarlara kısmen de çokgen bir oturtmalığa oturtulmuş olan silindirik tuğla minarenin kapısında boş bir kitabe yeri vardır. Minarenin düzenli kesme taş oturtmalığı ve tuğla gövdesine karşılık yapının kendisi giriş kapısı çevresi dışında moloz taşlarla yapılmıştır.

Basık kemerli, düzgün taş işçiliği gösteren kapıdan kare ana mekâna girilir. Buranın kuzeyi, bugünkü durumda güneyinden 25 cm. daha alçaktadır.

12) — Aynı eser... s: 255 de kitabenin metni.

13) — M. H. Yınanç, *Akkoyunlular*, İslam Ansiklopedisi, C. I. İstanbul..., s: 252 v.d. (İbn Battuta, *Seyahatname*, terc. Şerif Paşa İst. 1335, I, 328 ve *Histoire du Bas-Empire*, XX, 483, 486, 498 v.d., Lebeau ve Panaretos'un vekainamesi).

14) — Yapının içinde ağaç direklerden birinin üst kısmında ek bir parça halinde siyah yazılı bir kitabe dikkatimizi çekmiş fakat fotoğraftan büyütünce tamamını okumak mümkün olamamıştır. Sayın Ramazan Şeşen'in okuduğu kitabede kesik kesik ...Hüseyin bini... yapup... emir... Rahı hizmetinde ırağ etme hikmetinden... ve sene 1070 (1659/60) okunabilmiştir.
Bu, kesinlikle anlaşılammakla birlikte ahşap kısımlarla ilgili bir onarıma işaret eder olmalıdır.

Güney yönünde dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmış, düz silmelerle işli mukarnaslı mihrap nişi yer alır (resim 24).

Köşe taşları belli olan kesik trompları durmakla birlikte yapının kubbesi yıkılmıştır. Yerine, dört ağaç ayakla tutturulan ahşap bir tavan ve ortasına bir kırlangıç kubbe yapılmıştır (resim 25, 26). Bu kırlangıç kubbenin sağladığı ışık olmazsa yapının içi, batı ve doğu duvarlarındaki ikişer küçük pencere ile oldukça karanlık olmalıdır..

Duvarlar ve tromp kalıntıları oldukça acemi ellerden çıkan örnekleri ile ve orantsız, natüralist motifler ve yazılarla doldurulmuştur. Yapının tarihlendirilmesi için hiç bir belgeye rastlamadık. Yakın çevredeki diğer yapıları ve bölgedeki siyasî durumu göz önünde bulundurarak bu caminin de Akkoyunlu sülâlesinden kimseler tarafından yaptırılmış olduğu düşünülebilirse de yüzyılı hakkında kesin bir şey söylenemez.

Biri XVI. yy. başlarında biri ondan önce, XIV. yy. sonlarında ve bir diğeri tarihi kesinlikle anlaşılammayan üç cami ile bunlara bağlı medrese, hamam, türbe gibi kısaca tanıtmaya çalıştığımız yapılar Anadolu Türk Mimarisi'ne büyük bir katkıda bulunmayan, küçük ölçüde, bölge üslûplarına bağlı, basit yapılardır.

Anadolu Türk Mimarisi hakkındaki bilgilerimiz yakın geçmişe kadar oldukça rastlantılara bağlı olmuştur. Oysa, metodlu bir çalışma devresinde, gözden uzak yerlerde kalmış yapıların, basit de olsa, tanınmaları ve incelenmeleri belki ileriki sentezlerde ipuçları verebilecek duruma gelebilecektir.....

